

چاپ دوم

ساز‌شناسی موسیقی ایران

بهروز وجданی

دکتر محمد سریر

سرشناسه	: سریر، محمد
عنوان و نام پدیدآور	: سازشناسی موسیقی ایران / پدیدآورندگان محمد سریر، بهروز وجданی
مشخصات نشر	: تهران: دایره، ۱۳۸۷
مشخصات ظاهری	: ۱۸۰ ص، مصور.
شابک	978-600-572254-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: سازهای ایرانی
موضوع	: موسیقی ایرانی - دستگاهها.
شناسه افزوده	: وجدانی، بهروز، ۱۳۲۸ -
ردیفندی کنگره	ML ۵۳۹ س ۴ س / ۲۱۳۸۷
ردیفندی دیوی	۷۱۹/۴:
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۳۰۶۳۵۸

نام کتاب	: سازشناسی موسیقی ایران
نویسندها	: دکتر محمد سریر/ بهروز وجدانی
ناشر	: دایره
چاپ نوم	: زمستان ۱۳۹۸
شمارگان	: ۷۵۰ جلد
لیتوگرافی	: فیلم‌گرافیک
چاپ	: میران
صحافی	: صحافی
شابک	978-۶۰۰-۵۷۲۲۵۴-۳:

۵۰۰۰۰ تومان

نشر دایره: تهران، خیابان ولیعصر، ایستگاه توانیر، کوچه پله هفتم، پلاک ۱
تلفن ۰۹۱۲۱۲۲۱۴۴۲ و ۸۸۸۷۹۲۴۰

تهران-صندوق پستی ۳۹۶-۱۵۷۴۵

www.nashredayereh.com

در اینستاگرام همراه ما باشید: nashredayereh

فهرست

۷ پیش‌گفتار

بخش اول

سازهای مورد استفاده در موسیقی دستگاهی ایران

الف: هوا صدایها (سازهای بادی)	۱۳
- نی هفت بند	۱۳
ب: زه صدایها (سازهای زهی)	
- سازهای زهی آرشهای	۱۷
- کمانچه	۱۷
- سازهای زهی مضرابی	۲۳
- ستور	۲۳
- قانون	۳۲
- سازهای زهی زخمهای	۳۶
- تار	۳۶
- سه تار	۴۴
- عود (بربط)	۴۸
پ: پوست صدایها (سازهای کوبهای پوستی)	
- تمبک	۶۱

بخش دوم

سازهای مورد استفاده در موسیقی نواحی ایران

الف: هوا صدایها (سازهای بادی)	
- سرنا	۷۳
- کرنا	۷۷
- بالابان (نرمه نای)	۸۰
- دوزله، قشمہ، نی جفتی	۸۲

۸۵	- نی جفتی (نی جفته)
۸۷	- شمال
۸۹	- نی انبان
۹۲	- دونلی
۹۴	- بوق
ب: زه صداها (سازهای زهی)	
۹۷	- سازهای زهی آرشهای
۹۷	- قیچک (سُرود)
۱۰۳	- کمانچه
۱۰۸	- سازهای زهی زخمهای
۱۰۸	- دوتار
۱۱۸	- تنبور
۱۲۲	- ریاب
۱۳۲	- تمپورک
۱۳۷	- قوپوز (ساز عاشیقی)
۱۴۱	- دیوان، چگور، باغلاما
پ: پوست صداها (سازهای کوبهای پوستی)	
۱۴۵	- دهل
۱۵۱	- دمام
۱۵۴	- نقاره
۱۶۱	- دف، دایره، دایره زنگی
ت: خود صداها (سازهای کوبهای بدون پوست)	
۱۶۹	- سنج
۱۷۳	فهرست منابع و مأخذ

پیش‌گفتار

موسیقی ملی ایران طی قرنها حیات پُرفراز و نشیب خود تا امروز برای تمام ایرانیانی که در میهن و سایر نقاط جهان سرنوشت خود را پی می‌گیرند، سرشار از نغمه‌های دلنشیں و پیوندی استوار جهت حفظ هویت فرهنگی و ملی آنان بوده است. آنچه که توانسته است این نغمه‌ها را که سرگذشت حیات اجتماعی و فرهنگی دوران‌های تاریخی مختلف این سرزمین را بازگو می‌کند حفظ نموده، این ودیعه را به نسل‌های بعدی منتقل نماید، علاوه بر آنچه که بصورت سینه به سینه به شکل موسیقی آوازی ترنم گردیده، از طریق سازهای ملی و نواحی نواخته شده و در دل و جان مردمان نشسته و آنان نیز از همین راه به دیگر نسل‌ها تحويل داده‌اند.

سازهای ملی ایران که تدریجیاً با گسترش و پیدایش زندگی در شهرها و جوامع بزرگتر تا حد محدودی برای اجرای با کیفیت بهتر تکمیل گردیده است، امروز مهمترین وسیله بیان خلاقیت‌های آهنگسازان ایرانی بویژه در حوزه موسیقی اصیلِ ردیف- دستگاهی است.

علی‌رغم محدودیت‌هایی که به علت عدم اصلاح و تکمیل کامل این سازها خصوصاً سازهای موسیقی نواحی از جهت سهولت در اجرا و صدادهی این سازها وجود دارد صدای بکر آنان در این دوران که وسائل تولید صدا با سازهای الکترونیکی متداول گردیده است طبیعی‌تر و پیوندیافته‌تر با موسیقی کهن ایرانی جلوه می‌کند و طبعاً تأثیرگذارتر است.

کتاب «سازشناسی موسیقی ایران» برای توضیح و توجیه جنبه‌های ساختاری و اجرایی همچنین کاربردی سازهای ایرانی در دو بخش سازهای ملی و سازهای نواحی به زمینه‌های علمی

۸ / سازشناسی موسیقی ایران

موضوعی و سوابق تاریخی آن پرداخته است. با توجه به شرح و بسط جامع کتاب در مورد عموم جنبه‌های فنی هر ساز از جمله، ساختمان، نحوه نواختن، بویژه مواردی که مرتبط با نحوه بهره‌گیری از امکانات آنها در تصنیف قطعه و یا اجرای ساز می‌باشد، عنوان یک کتاب مرجع می‌تواند مورد استفاده کلیه هنرجویان موسیقی در سطوح مختلف آموزشی و علاقهمندان بدین هنر قرار گیرد.

کتاب «سازشناسی موسیقی ایران» طی حدود چهارسال با جرح و تعدیل‌های متعدد و با رجوع به منابع مختلف همچنین بهره‌گیری از نظرات اساتید مربوطه تهیه گردیده است. لازم است از راهنمایی‌های استادان مصطفی کمال پورتراب برای ارایه نظرات سازنده، همچنین محمدرضا درویشی برای توصیه‌های مربوط به دسته‌بندی مطالب و بهره‌گیری از کتابهای ایشان بویژه «دایرة المعارف سازهای ایران»، سپاسگزاری نماییم.

بدون تردید ناشران آثار فرهنگی-هنری، نقش ارزندهای در ارتقاء فرهنگ عمومی جامعه داشته‌اند و لازم است از آقای محسن رئوفی مدیر مسئول «گروه انتشارات دایره» که با علاقه‌مندی و احساس مسئولیت در این راه گام برمی‌دارند قدردانی نماییم.

دکتر محمد سریر
بهروز وجданی

الف: هوا صد اها (سازهای بادی)

نی هفت بند

پیشینه:

نی یا نای از قدیمی‌ترین و متداول‌ترین سازهای ایرانی است که از گذشته‌های بسیار دور در تمام نقاط ایران رواج داشته است. در تمام رساله‌ها و متن‌های قدیمی موسیقی ایرانی از این ساز خوش صدا و عرفانی یاد شده و کمتر نویسنده و شاعر ایرانی است که از آن نام نبرده باشد.

در آغاز مثنوی آمده است:

بشنو از نی چون حکایت می‌کند
از جدایی‌ها شکایت می‌کند
کز نیستان تا مرا بیریده‌اند
از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

«نای نی ای باشد که مطربان نوازند و گلو و حلق را نیز گویند.» برهان قاطع

«نای یعنی نی که به عربی «مزمار» گویند.» مفاتیح العلوم خوارزمی

«نای چوبی میانه تهی که آن را می‌نوازند.» آندراج

نای دارای انواع زیر است: سپیدنای، سیاهنای، کرنای، سورنای، دونای، نرم‌نای (نای نرم)، نای داود، شامنای یا شمانای، نای شاه، نای منصور، نای سرمه‌نگ شهریاری و غیره.

ابوعلی سینا در کتاب «دانشنامه علایی» از این ساز با لفظ نای و «ابن زیله اصفهانی» شاگرد او در کتاب «الكافی فی الموسیقی» از آن به نام «مزمار» یاد می‌کند. در کتاب عربی «النجات» ابوعلی سینا لفظ مزمار را به کار برده است. مسعودی در کتاب «مروج الذهب» اختراع نی را به ایرانیان و جمشید پادشاه کیانی نسبت داده است.

ویژگی‌های ظاهری و ساختاری:

نی از یک لوله استوانه‌ای از جنس «نی» که سراسر طول آن شامل «هفت بند» و «شش گره» است ساخته شده و به این دلیل به آن «نی هفت بند» می‌گویند. این ساز از قطرهای متفاوت از ۱/۵ تا ۳ سانتی متر و طولهای مختلف از ۳۰ تا ۷۰ سانتی متر ساخته شده است که در تمام آن‌ها، ۵ سوراخ روی لوله در قسمت پایین و در طرف جلو و یک سوراخ در قسمت عقب قرار گرفته

است. در یک یا دو انتهای نی روکشی از آلیاژ برنج با طولی کوتاه بخشی از نی را پوشانده است و لب‌های لوله در قسمت دهانی به نحوی است که می‌تواند لای دندان‌ها قرار گیرد.

نی هفت‌بند ایرانی

نی ترکی

نی خوبی

شیوه‌های اجرایی:

أنواع نی (کوتاه، بلند، هفت‌بند و ...) را به دو شیوه می‌نوازند. در بیشتر مناطق روستایی ایران این ساز را با کمک لب‌ها می‌نوازند. در این شیوه نوازنده نی را در وسط لب‌ها قرار داده و با بازکردن دهان و دمیدن در آن اصوات مورد نظر را تولید می‌کند. استفاده از این شیوه در خصوص نی هفت‌بند نیز تا زمان «نایب اسدالله اصفهانی» نوازنده چیره‌دست دوره قاجاریه متداول بوده و این شیوه نوازنگی نی هفت‌بند را از ابداعات نایب اسدالله اصفهانی می‌دانند. در این شیوه ساز را با استفاده از دندان‌ها می‌نوازند که توانایی و امکان حصول اصوات را ساده‌تر و کامل‌تر فراهم و قدرت نوازنگی را افزون تر می‌کند. ترکمن‌ها نیز نی را با دندان می‌نوازند. در این شیوه سر نی را وسط دندان پیشین قرار داده و بعضی بر حسب عادت نی را میان دندان نیش و پیش می‌گذارند. در هر دو صورت، زبان باید روی نی قرار گیرد. لرزاندن لب‌ها به هنگام نوازنگی به لرزش (ویراسیون) صدا کمک می‌کند.

فهرست منابع و مأخذ

- ۱- آذرسینا، مهدی، ۱۳۷۱، شیوه کمانچه‌نوازی، انتشارات سروش، تهران
- ۲- آذرسینا، مهدی، ۱۳۷۳، آثاری از استاد بهاری، سروش، تهران
- ۳- اصفهانی، ابوالفرج، ۱۳۶۸، برگزیده الاغانی، جلد اول، ترجمه محمد حسین مشایخ فریدنی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران
- ۴- اقبال آشتیانی، عباس، ۱۳۲۰، موسیقی قدیم ایران (موسیقی عصر ساسانی)، مجله کاوه، دوره دوم، شماره ۵، تهران
- ۵- امام شوستری، محمدعلی، ۱۳۴۸، ایران گاهواره دانش و هنر، هنر موسیقی روزگار اسلامی، وزارت فرهنگ و هنر، تهران
- ۶- برخوردار، ایرج، ۱۳۵۱، مقاله پژوهش در موسیقی محلی کردستان، مجله موسیقی شماره ۱۳۵، تهران.
- ۷- برکشلی، مهدی، ۱۳۵۴، موسیقی فارابی، شورای عالی فرهنگ و هنر، تهران
- ۸- بنایی، علی بن محمد معمار، ۱۳۶۸، رساله در موسیقی، به اهتمام دکتر داریوش صفوت و تقی بینش، مرکز نشر دانشگاهی، تهران
- ۹- پایور، فرامرز، ۱۳۸۴، دستور ستور، چاپ هفدهم، مؤسسه فرهنگی- هنری ماهور، تهران
- ۱۰- جهانبگلو، منوچهر، ۱۳۶۸، آموزش مقدماتی ستور، انتشارات آهنگ، تهران
- ۱۱- جین جن کینز- پل راوینگ، ۱۳۷۳، موسیقی و ساز در سرزمین‌های اسلامی، ترجمة بهروز وجданی، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران
- ۱۲- چایچی اصفهانی، جواد، ۱۳۷۳، سه‌تار ساز، نشر نی، تهران
- ۱۳- حنانه، مرتضی، ۱۳۶۷، گام‌های گمشده، انتشارات سروش، تهران
- ۱۴- خالقی، روح‌الله، ۱۳۵۲، نظری به موسیقی، بخش دوم، انتشارات گل‌بهار، تهران
- ۱۵- خالقی، روح‌الله، ۱۳۸۳، دستور مقدماتی تار و سه‌تار، کتاب اول، چاپ یازدهم، انتشارات صفی‌علیشاه، تهران
- ۱۶- خالقی، روح‌الله، سرگذشت موسیقی ایران، بخش اول، انتشارات صفی‌علیشاه، تهران
- ۱۷- درویشی، محمد رضا، بهمن بوستان، ۱۳۷۰، هفت اورنگ، مروری بر موسیقی سنتی و محلی ایران، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، تهران

- ۱۸- درویشی، محمد رضا، ۱۳۸۳، دایره المعارف سازهای ایران، جلد اول (سازهای زهی، مضرابی و آرشهای نواحی ایران)، مؤسسه فرهنگی هنری ماهور، تهران
- ۱۹- درویشی، محمد رضا، ۱۳۸۴، دایرة المعارف سازهای ایران، جلد دوم (پوست صدای خود)، مؤسسه فرهنگی هنری ماهور، تهران.
- ۲۰- درویشی، محمد رضا، ارفع اطرابی، ۱۳۸۶، سازشناسی ایرانی، نشر چشم انداز، تهران.
- ۲۱- دهلوی، حسین، ۱۳۴۹، آموزش تمبک، هنرستان عالی موسیقی، تهران
- ۲۲- ذکاء یحیی، ۱۳۳۶، مقاله رساله خواجه عبدالرحمن بن سیف الدین غزنوی، مجله موسیقی شماره ۱۲، دوره سوم تهران
- ۲۳- رجبی، بهمن، ۱۳۶۰، تنبک و تنبک نوازی، آموزش تنبک، تهران
- ۲۴- روشن روان، کامبیز، ۱۳۶۸، مقاله سازشناسی موسیقی ایرانی، فصلنامه موسیقی آهنگ، شماره ۴ سال دوم، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران
- ۲۵- ساکت، کیوان، ۱۳۷۹، شیوه نوین آموختن تار و سه تار، دفتر اول، انتشارات چنگ، تهران
- ۲۶- سپتا، ساسان، ۱۳۶۹، چشم انداز موسیقی ایران، مؤسسه انتشاراتی مشعل، تهران
- ۲۷- ستایشگر، مهدی، ۱۳۷۴، واژه نامه موسیقی ایران زمین، جلد اول، انتشارات اطلاعات، تهران
- ۲۸- ستایشگر، مهدی، ۱۳۶۴، ویژگی ستور در موسیقی سنتی ایران، ناشر مؤلف، تهران
- ۲۹- سعیدی، مليحه، ۱۳۶۹، آموزش ساز قانون، ناشر مؤلف، تهران
- ۳۰- سه رساله فارسی در موسیقی، ۱۳۷۱، به اهتمام تقی بینش، بخش رساله کتزالتحف، مرکز نشر دانشگاهی، تهران
- ۳۱- شمس العلماء، (حاج میرزا محمد حسین قریب) ۱۳۶۲، ساز و آهنگ باستان یا تاریخ موسیقی، چاپ دوم، انتشارات هنر و فرهنگ، تهران
- ۳۲- شهمیری، امین، ۱۳۴۹، صداشناسی موسیقی، شرکت سهای انتشارات خوارزمی، تهران
- ۳۳- فارمر، هنری جرج، ۱۳۶۶، تاریخ موسیقی خاورزمی، ترجمه بهزاد باشی، انتشارات آگاه، تهران
- ۳۴- فرهنگ آندراج، به اهتمام دبیرسیاقی
- ۳۵- فرهنگ برhan قاطع، محمد حسین بن علی خلف تبریزی، به اهتمام محمد معین، انتشارات ابن سینا، تهران
- ۳۶- فروغ، مهدی، ۱۳۵۴، مداومت در اصول موسیقی ایران، وزارت فرهنگ و هنر، تهران

- ۳۷- فروغ، مهدی، ۱۳۳۶، مجله موسیقی شماره‌های ۹ و ۱۰، دوره سوم
- ۳۸- کیانی نژاد، محمدعلی، ۱۳۶۸، شیوه نی نوازی و شناخت سازهای بادی ایران، ناشر واحد سرود و آهنگهای انقلابی اداره کل ارشاد اسلامی استان اصفهان
- ۳۹- کینگ پالمرز، ۱۳۸۵، (چاپ دوم)، خودآموز موسیقی، ترجمه بهروز وجданی، انتشارات دایره، تهران
- ۴۰- مراغی، عبدالقدار (ابن غیبی)، ۲۵۳۶، مقاصدالالحان به کوشش تقدی بیشن، چاپ دوم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران
- ۴۱- مسعودیه، محمد تقی، ۱۳۶۴، موسیقی بلوچستان، انتشارات سروش، تهران
- ۴۲- مسعودیه، محمدتقی، ۱۳۸۴، سازهای ایران، انتشارات زرین و سمین، تهران
- ۴۳- مفاتیح العلوم، ابوعبدالله محمدبن کاتب خوارزمی، ۱۳۴۷، ترجمه حسین خدیو جم، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران
- ۴۴- مفتاح، مهدی، ۱۳۷۰، متد قانون و آهنگهایی برای این ساز، چاپخانه شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران
- ۴۵- ملاح، حسینعلی، ۱۳۵۴، موسیقی نظامی، ناشر مجله هنر و مردم وزارت فرهنگ و هنر، تهران
- ۴۶- ملاح، حسینعلی، شهریور ۱۳۴۳، مجله موسیقی شماره ۹۱، تهران
- ۴۷- منصوری، پرویز، ۲۵۳۵، سازشناسی، وزارت فرهنگ و هنر، تهران
- ۴۸- مولانا، جلال الدین محمد بلخی رومی، ۱۳۱۹، مثنوی معنوی، دفتر اول، چاپخانه خاور، تهران
- ۴۹- نریمان، منصور، ۱۳۷۲، شیوه بربط نوازی، انتشارات سروش، تهران
- ۵۰- نفایس الفنون فی عرایس العیون، شمس الدین محمدبن محمود آملی، کتابفروشی اسلامیه، تهران
- ۵۱- وجدانی، بهروز، ۱۳۷۷ (چاپ دوم)، فرهنگ تفسیری موسیقی (ترجمه و گردآوری)، انتشارات یاسمی، تهران
- ۵۲- وجدانی، بهروز، ۱۳۸۶، فرهنگ جامع موسیقی ایرانی، انتشارات گندمان و نشر دایره، تهران

Musical Instruments of Iran

Dr. Mohammad Sarir
&
Behrooz Vojdani

کتاب «سازشناسی موسیقی ایران» برای توضیح و توجیه جنبه‌های ساختاری، اجرایی و همچنین کاربردی سازهای ایرانی در دو بخش سازهای ملی و سازهای نواحی، به زمینه‌های علمی موضوعی و سوابق تاریخی آن پرداخته است. با توجه به شرح و بسط جامع کتاب در مورد عموم جنبه‌های فنی هر ساز از جمله، ساختمان، نحوه نواختن، بويژه مواردی که مرتبط با نحوه بهره‌گیری از امکانات آنها در تصنیف قطعه و یا اجرای ساز می‌باشد، بعنوان یک کتاب مرجع می‌تواند مورد استفاده کلیه هنرجویان موسیقی در سطوح مختلف آموزشی و علاقه‌مندان به این هنر قرار گیرد.

